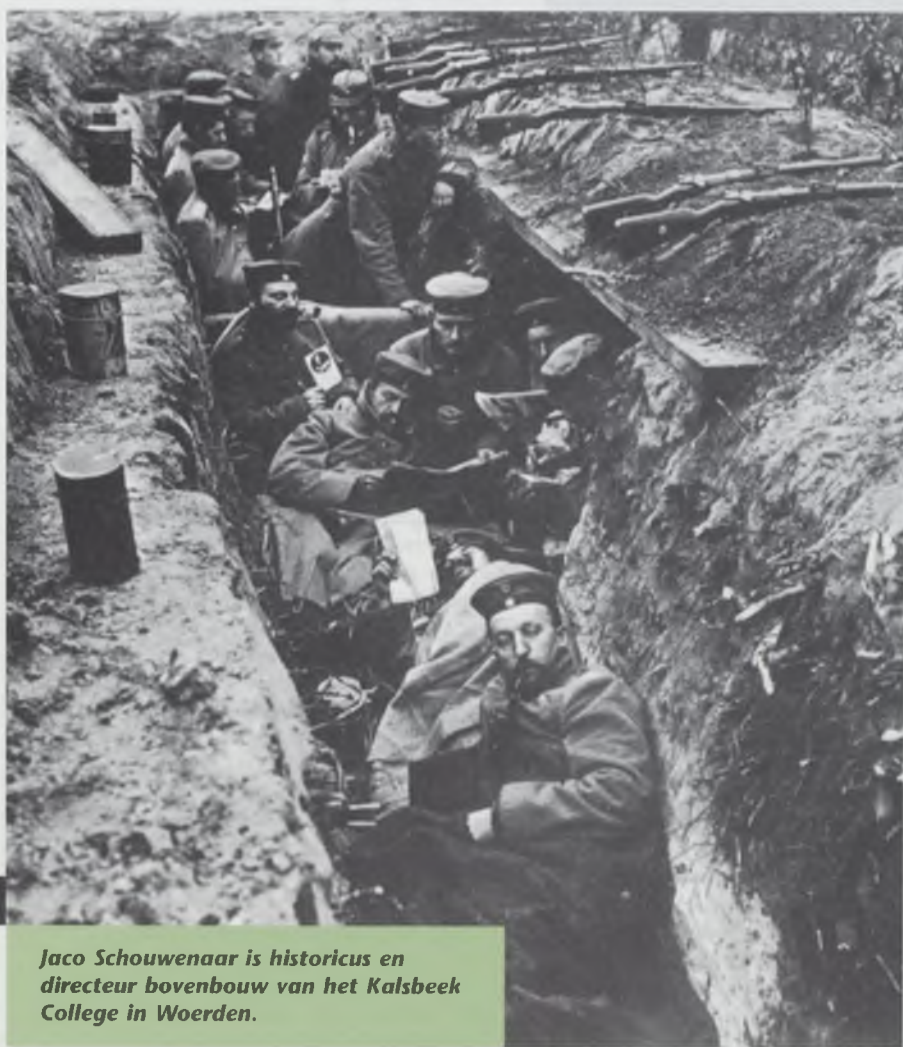

Klassiekers van de Eerste Wereldoorlog

'Does it
matter?'

JACO SCHOUWENAAR

De literaire verwerking van een oorlog

Jaco Schouwenaar is historicus en directeur bovenbouw van het Kalsbeek College in Woerden.

'Vier nachten zijn er inmiddels verstreken en ik zie hoe de lichamen zich aftekenen, zichtbaar worden, in de dageraad die nogmaals de aardse hel komt opklaren.

Barque lijkt, nu hij verstijfd is, kolos-saal. Zijn armen liggen strak langs zijn lichaam, zijn borst is ingedrukt en zijn buik uitgehold als een kom.

(...) Barque en Biquet hebben kogels in hun buik gekregen, Eudore in zijn keel. Door het verslepen en vervoeren zijn ze nog meer toegetakeld.

De dikke Lamuse was leeggebloed en had een gezwollen en gerimpeld gezicht waarvan de ogen steeds dieper in hun kassen wegzonken, het ene iets meer dan het andere. (...) Zijn rechterschouder is door meerdere kogels versplinterd en zijn arm zit alleen nog maar vast met wat repen stof van de mouw en de touwtjes die we eromheen hebben gebonden.'

'Er begint een pestlucht te hangen rond de stoffelijke resten van deze wezens met wie we op zo'n vertrouwelijke manier hebben geleefd en zo'n lange tijd hebben geleden.

Wanneer we ze zien, zeggen we: "Ze zijn alle vier dood." Maar ze zijn zo misvormd dat we niet echt denken: "Dat zijn zij." En pas wanneer we ons van deze bewegingsloze monsters afwenden, voelen we de leegte die er ontstaan is tussen ons en de gemeenschappelijke dingen die we niet langer samen delen.'

In dergelijke niet mis te verstane bewoordingen beschreef Henri Barbusse zijn ervaringen in de loopgraven. De Franse lezer die zijn relaas in 1916 onder ogen kreeg, zal zijn ogen hebben uitgewreven. De meeste kranten en tijdschriften berichtten nog altijd positief over de oorlog. De lange lijsten van doden en vermisten waren veelal omgeven door artikelen waarin het patriottische vuur onverminderd werd aangewakkerd. Men vocht voor een goede zaak en een heroïsche dood hoorde daarbij; geen kwaad woord over de oorlog dus. In *Le Matin*, *Le Petit Journal* en

L'Illustration ontbrak haast iedere concrete verwijzing naar de verschrikkingen die de Franse frontsoldaat doormaakte.

Natuurlijk waren er uitzonderingen op de regel. *Le Miroir* slaagde er af en toe in met indringende foto's een realistisch beeld op te roepen van het leven in deze hel op aarde. *L'Oeuvre* had zelfs de moed de bevindingen van Barbusse als feuilleton in zijn kolommen op te nemen. Het bleef niet ongelezen.

Onder de titel *Le Feu* verscheen het verhaal kort daarna in boekvorm. Het sloeg in als een bom. Wat niet gezegd mocht worden, stond nu zwart op wit. Wat angstig vermoed maar verzwegen werd, bleek bittere waarheid. Tienduizenden exemplaren gingen in korte tijd over de toonbank in binnen- en buitenland. Het boek vond ook zijn weg naar het front. Het werd daar met instemming gelezen. Soldaten hadden eindelijk een stem gekregen.

Verdachtmakingen uit rechtse kringen ten spijt, deden de socialistische antecedenten van de auteur geen afbreuk aan het succes. Het feit dat hij zich ondanks zijn pacifistische opvattingen in 1914 direct als vrijwilliger had aangemeld voor de verdediging van het vaderland verhef hem boven alle twijfel.

De toekenning van de prestigieuze Prix Goncourt vormde daarvan een bevestiging. Men sloot niet langer de ogen voor de verschrikkelijke werkelijkheid.

'The war had won...

De literaire verwerking van de oorlog nam in 1914 vrijwel meteen een aanvang. Overal in Europa sta-

ken dichters en schrijvers in patriotische bewoordingen de loftrumpet. Het was niet alleen bombastisch en propagandistisch geweld wat de klok sloeg. Evenals bijvoorbeeld Guillaume Apollinaire, geloofden veelbelovende jonge dichters als Rupert Brooke en Julian Grenfell echt in wat zij schreven en trokken daaruit de consequentie. Zij verheerlijkten de strijd zoals blijkt uit de eerste strofen van Brooke's 'Peace' (sic): *'Now, God be thanked Who matched us with His hour / And caught our youth, and wakened us from sleeping'*.

Achter die woorden ging een vitalistische levensgeest schuil die door-drenkt was met beelden ontleend aan de klassieken. Het was alsof Homerus opnieuw aan de slag kon. De goden waren beiden echter niet welgevallig. Grenfell – *'I adore war. It's like a big picnic'* – overleed in mei 1915 aan verwondingen opgelopen in de omgeving van Ieper. Een maand eerder was Brooke een minder heldhaftige dood gestorven. Op weg naar Gallipoli bezweek hij aan boord van een transportschip aan bloedvergiftiging. Hij werd echter tijdelijk onsterfelijk door de postuum verschenen bundel *1914 and other poems*. Het thuisfront hield zich vast aan de schrale troost die doorklonk in 'The soldier':

'If I should die, think only of me: / That there's some corner of a foreign field / That is forever England.'

Het was de echo van een tijd die definitief voorbij was.

Van het oorspronkelijke enthousiasme voor de oorlog bleef bij de deelnemers van het eerste uur weinig over. De herfst van 1914 leerde dat het romantische beeld van een heldhaftige strijd en dood voor het vaderland haaks stond op de werkelijkheid van de massaslachtingen. Velen sneuvelden zonder zelf een schot te hebben gelost. En wie overleefde, had zich een andere kerst in het vooruitzicht gesteld dan hij nu in de modder van de loopgraven tegemoet kon zien.

De vroeg-expressionistische Duitse dichter August Stramm bracht al in het eerste oorlogsjaar de ont-nuchtering in kale, haast krijsende bewoordingen tot uitdrukking.

Krieg

Wehe wühlt
Harren starrt entsetzt
Kreißern schüttert
Bären spannt die Glieder
Die Stunde blutet
Frage hebt das Auge
Die Zeit gebärt
Erschöpfung
Jüngt
Der
Tod.

A. Stramm

...and would go on winning'

De achterliggende gedachte van zinloosheid drong niet door tot de militaire en politieke beleidsmakers, laat staan tot de publieke opinie. Ver weg van het front volhardde men in de overtuiging dat een overwinning hoe dan ook in het verschiet lag. In combinatie met die overtuiging zag men niet in dat de tot volle ontplooiing gekomen industriële vernietigingskracht de oorlog transformeerde tot een zichzelf voortstuwend mechanisme waarop men nauwelijks meer greep had. Het leek of iedere vorm van menselijke controle verloren ging, alsof een systeem van doel-loos geweld de menselijke geest en wil beheerste. Het geweld hield daarmee zichzelf in stand. De rationaliteit in optima forma die aan de ontwikkeling van strijdmiddelen ten grondslag had gelegen veranderde in zijn tegendeel.

Poëzie was in eerste instantie het middel bij uitstek om ervaringen en gevoelens te vertalen die men nauwelijks op normale wijze onder woorden kon brengen. Misschien dat men juist daarom zoveel schreef, zoals Paul Fussell in zijn *The Great War and Modern Memory* opmerkte: *'The presumed inadequacy of language itself to convey the facts about trench warfare is one of the motifs of all who wrote about the war.'*¹

Ondanks alle ellende klampte een flink deel van de 'war poets' zich nog lange tijd angstvallig vast aan de gedachte dat de oorlog zin had. De slag bij de Somme, die op 1 juli 1916

Does it matter? – losing your legs? ...
For people will always be kind.
And you need not show that you mind
When the others come in after football
To gobble their muffins and eggs.

Does it matter? – Losing your sight? ...
There's such splendid work for the blind;
And people will always be kind,
As you sit on the terrace remembering
And turning your face to the light.

Do they matter? – those dreams from
the pit? ...

You can drink and forget an be glad,
And people won't say that you're mad;
For they'll know that you've fought for
your country,
And no one will worry a bit.

Siegfried Sassoon

begon, maakte aan die illusie definitief een einde. Dertien Britse en Franse infanterie divisies trokken die dag heuvelopwaarts het 'niemandsland' in. De veronderstelling dat zware artilleriebombardementen de Duitse stellingen hadden verpulverd, bleek een fatale vergissing. Het oprukkende geallieerde leger was een gemakkelijke prooi voor de Duitse mitrailleurs en kanonnen. In een morgen tijd sneuvelen 19.000 mannen en raakten er 38.000 gewond aan geallieerde zijde. Dat trieste resultaat voedde de twijfel. Zou een doorbraak ooit mogelijk zijn? De dichter Edmund Blunden, die de strijd overleefde, schreef jaren later: *'By the end of the day both sides had seen, in a sad scrawl of broken earth and murdered men, the answer to the question. No road. No thoroughfare. Neither race had won, nor could win, the War. The War had won, and would go on winning.'*²

Het jaar 1916 vormde een keerpunt in het denken over de oorlog. Niet de vertroostende heroïek en de roem, maar het lijden en de zinloosheid gingen centraal staan. In 1914 schreef Wilfred Owen vanaf de zijlijn in haast feestelijke bewoordingen, die jeugdige onschuld en overmoed kenmerkten:

'O meet it is and passing sweet / To live in peace with others, / But sweeter still and far more meet, / To die in war for brothers.'

Nadat hij kennis had gemaakt met de realiteit, veranderde zijn appreciatie van de strijd drastisch:

'The centuries will burn rich loads / with which we groaned, / whose warmth shall lull their dreaming lids, / While songs are crooned; / But they will not dream of us poor lads, / Left in the ground.'

Schreef hij misschien ook daarom? Op 4 november 1918 sneuvelde hij aan de Sambre. Als een van de weinigen werd hij niet vergeten.

Barbusse markeerde de mentale omslag. Hij was de eerste die erin slaagde in binnen- en buitenland een beeld op te roepen dat in de verste verte niet correspondeerde met de verwachtingen uit 1914 en de voorstelling van zaken die uit de pers was op te maken. Tussen de eerste publicatie van *Le Feu*, de mede daarop geïnspireerde poëzie van Owen en Siegfried Sassoon en de ervaringen rondom Verdun en aan de Somme bestond een direct verband.³

'Houten kruisen'

De literaire verwerking van de oorlog was niet langer louter propagandistisch of therapeutisch van aard, maar keerde zich sindsdien ook tegen haar. Poëzie en proza raakten steeds meer doordrongen van een pacifistisch sentiment.⁴ Veel invloed ging daarvan vooralsnog niet uit. Het was alsof de oorlog de gedaante had aangenomen van onweerstaanbaar natuurgeweld.

Achteraf beschouwd verhaalt de militaire en politieke logica dat de wapenstilstand van november 1918 in de rede van de geschiedenis lag. Dat valt echter te betwijfelen. Het vuur doofde bij gebrek aan brandstof in letterlijke en overdrachtelijke zin. Een menselijke verdienste kon dat nauwelijks genoemd worden. De oorlog zelf was doodgebloed.

In *Der Weg zurück* verhaalt Erich Maria Remarque over de moeizame demobilisatie en reïntegratie van Duitse soldaten in het normale leven. Zij misten de kameraadschap, het spanningsvolle bestaan en konden nauwelijks wennen aan een geordend burgerlijk bestaan met z'n vaste dagritme en de veilige begrenzing van vier muren. Sommigen werden gek, raakten aan de drank of pleegden zelfmoord. Anderen pasten zich ogenschijnlijk aan, maar vonden

iets van continuïteit met hun oorlogsverleden terug in een van de vrijkorpsen. Paramilitaire eenheden die de jonge Republiek van Weimar in stand hielden en teisterden.

Definitief teruggekeerd in de plaats waar zij hun jeugd hadden doorgebracht en achtergelaten was het voor veel oud-strijders een onmogelijke opgave aan de thuisblijvers hun verhaal te doen over het onmenselijke bestaan in de loopgraven. Een enkeling greep de pen en schreef het nabije verleden op, van zich af en gaf het soms zelfs zin. Roland Dorgelès en Ernst Jünger slaagden erin op die manier hun levensgeschiedenis buiten zichzelf te plaatsen.

Op het eerste gezicht doet Dorgelès denken aan Barbusse. Ook hij was een journalist die zich in 1914 direct aanmeldde voor de strijd. Evenzo maakte hij aan het front dagboek-aantekeningen, die hij al tijdens de oorlog in verhaalvorm begon te verwerken.

Net als Barbusse hanteerde hij daartoe een episodische stijl, waarbij de continuïteit meer gewaarborgd werd door steeds terugkerende karakters dan door een plot.

In het kielzog van Emile Zola kenmerkten beide zich door een realistische schrijfstijl.

Verschil was er ook. Met *Croix de Bois* (Houten kruisen) dat kort na de wapenstilstand uitkwam, had Dorgelès geen pacifistische boodschap voor de geest. Het was een eerbetroon aan zijn kameraden die waren achtergebleven in de omgewoelde grond van Noord-Frankrijk. Hij verhaalt meer over het leven achter dan aan het front. Soms levert dat komische taferelen op, maar de dood is het hele boek door aanwezig. Hij vertelt niet direct over een aanval, maar staat uitvoerig stil bij de vooravond daarvan als de spanning om te snijden is. Een uur voordat hij met de bajonet op het geweer uit zijn loopgraaf zal moeten springen, vecht hij wanhopig tegen opkomende slaap. Tevergeefs.

'De oorlog ... Ik zie puinhopen, modder, rijen uitgeputte mannen, kroegen waar gevochten wordt om literflessen wijn, versplinterde boomstammen en houten kruisen, kruisen, kruisen ...

De oorlog.

Ik denk dat mijn hele leven besmeurd zal zijn met deze treurige gruweligheden, dat mijn bevuilde geheugen ze nooit meer zal kunnen vergeten.

Ik zal nooit meer naar een mooie boom kunnen kijken zonder het gewicht van het rondhout te schatten, naar een helling zonder me de loopgraaf aan de andere kant van de helling voor te stellen, naar een ontgonnen akker zonder lijken te zoeken.

Wanneer een sigaar rood oplicht in een tuin, zal ik misschien roepen: "Hé, dat uilskuiken verraaft zo dadelijk nog waar we zitten ..." Ach nee, wat zal ik vervelend zijn met mijn oorlogsverhalen, wanneer ik oud ben!

Maar zal ik ooit oud zijn? Dat weet je niet ... Overmorgen ... (...)

Wat is het koud ...! En donker ...

Wat doen wij hier met z'n allen ...?

Her is onzinnig. Het is triest. Mijn hoofd hangt scheef, valt voorover ... ik slaap...

Aangrijpend is de passage over de executie wegens vermeende desertie. Het hele bataljon staat aangetreden. Acht wasleke soldaten moeten een kameraad fusilleren. De man is ineengezakt, met zijn samengebonden handen om een paaltje. Het noodlottige geknetter van een salvo, een genadeschot en het is voorbij.

Na afloop defileert men verplicht langs het stoffelijke overschot onder begeleiding van de kapel die *Sterven voor het vaderland* had ingezet. Sommigen moeten kokhalzen, anderen voeren fluisterend een gesprek: *"Weet je wat-ie gedaan heeft?" "Pas geleden op 'n nacht, na de aanval, zeiden ze dat-ie op patrouille moest. Omdat-ie de dag daarvoor al was uitgerukt, weigerde hij te gaan. Dat was 't."* *"Kende je 'm?" "Ja, 't was 'n jongen uit Cotteville. Hij had twee peuters."*

Voor Dorgelès zou de oorlog nooit meer overgaan. Hij bleef in gedachte bij zijn kameraden, die – dat stond voor hem vast – niet voor niets waren gesneuveld. De oorlog had overlevenden zelfs tot betere mensen gemaakt: eerlijker, menselijker, trouwer en fatsoenlijker. In een bepaald opzicht kon aan die jaren van strijd zelfs zin worden toegedacht. Hij kon niet anders en was niet de enige.

'Oorlogsroes'

Ernst Jünger schreef de oorlog ook van zich af. Uit onvrede met zijn burgerlijke bestaan brak hij in 1913 zijn gymnasiumopleiding af en meldde zich op achttienjarige leeftijd aan bij het vreemdelingenlegioen. Zes weken later was het avontuur voorbij. Zijn vader was niet gecharmeerd van deze eigenzinnigheid. Hij slaagde erin zijn zoon op grond van jeugdige leeftijd uit Algiers te laten repatriëren. Vast stond in ieder geval dat de jongen avontuur zocht. De oorlog kwam dan ook als geroepen. Na een officiersopleiding vocht hij als commandant van een eenheid stoottroepen in diverse regio's van het westelijk front.

Vier jaar lang beschreef hij zijn avonturen in kleine notitieboekjes. Toen hij in de nazomer van 1918 voor de veertiende keer gewond raakte, ontving hij in het ziekenhuis een hoge keizerlijke onderscheiding wegens uitzonderlijke dapperheid. Tegen de tijd dat hij die opnieuw kon bewijzen was de wapenstilstand een feit. In plaats van zijn pistool nam hij de pen ter hand.

Onder de alleen al vanwege de klank onmogelijk te vertalen titel *In Stahl-*

gewittern – in Nederland verschenen als *Oorlogsroes* – doet Jünger een boekje open over zijn oorlogsavonturen. Hij doet zijn verhaal in zeer nuchtere bewoordingen, die soms haast surrealistisch aandoen. Zijn boek is geen aanklacht, zoals *Le Feu* tot op zekere hoogte was en evenmin bedoeld als een eerbewijs aan de manschappen die aan zijn zijde vielen. Het is louter een beschrijving van wat hij zag, meemaakte en in zichzelf beleefde. Hij wijst de oorlog niet af, velt er geen oordeel over.

Als ergens in de hier besproken oorlogsliteratuur het contrast zichtbaar wordt tussen verwachting en werkelijkheid, is het wel in dit boek. Ook Jünger was aanvankelijk behept met een romantische voorstelling van zaken. In vervoering van wat zou komen ging hij de oorlog in als was hij voorbestemd zich te meten met de Griekse helden van Homerus of de dappere ridders die de middeleeuwse Duitse literatuur bevolkten. Eerst in de oorlog kon de individuele mens zijn persoonlijke kracht in fysieke en mentale zin manifesteren en zichzelf realiseren.

Het is een gedachtewereld waarvan de lezer nauwelijks meer iets kan begrijpen, maar die aan de vooravond van de oorlog velen in haar greep hield. Hij zou, zo blijkt, daarvan gedurende de hele oorlog niet loskomen. Hij wilde het ook niet.

Paradoxaal is dat diezelfde Jünger – met een verholen ondertoon van bewondering en ontzag – de meest treffende impressie geeft van de infernale effecten van de industriële oorlogsvoering, die door haast alle betrokkenen niet was voorzien. In het licht van dit alles is de aanduiding 'staaleroticus' nog niet zo gek. De nuchtere, onderkoelde registratie van gebeurtenissen en gevoelens brengen de lezer vermoedelijk heel dicht bij de absurde werkelijkheid van de strijd.

Soms doen zijn beschrijvingen apocalyptisch aan. Over het begin van het Tweede Marne-offensief, de vermetele Duitse poging alsnog door te stoten naar Parijs:

'Een vlammevloed steeg op, gevolgd door een plotseling, nooit eerder

gehoord aanzwellend gebrul. Een razende donder waarvan het rollen zelfs de zwaarste schoten overstemde, deed de aarde trillen. Het reusachtige vernietigingsgebrul van de talloze geschutstukken achter ons was zo verschrikkelijk dat zelfs de grote veldslagen die we hadden meegemaakt in vergelijking hiermee kinderspel leken. Wat we niet hadden durven hopen, gebeurde: de vijandelijke artillerie bleef zwijgen [...] We klommen op de rand en keken verbijsterd naar de torenhoge vlammenwand boven de Engelse loopgraaf die werd versluierd door opwolkende bloedrode rook'

En als hij vervolgens met zijn manschappen op weg naar de vijandelijke linies het niemandsland binnendringt, blijkt dat roes en staal onlosmakelijk met elkaar verbonden waren. Onomwonden schrijft hij:

'Tijdens onze opmars raakten we in de greep van een nietsontziende razernij. Het allesoverheersende verlangen om te doden gaf mijn voeten vleugels. Bittere tranen van woede schoten in mijn ogen. De ongelooflijke vernietigingsdrang die over het slagveld hangt, verdicht zich in de hersens en omgeeft ze met een rode mist.'

Wie de talloze foto's van gemित्रailleurde of met de bajonet doodgestoken soldaten in de loopgraven voor de geest haalt, beseft dat het zo geweest moet zijn.

'Van het Westelijk front geen nieuws'

Schreven oud-strijders als Barbusse, Dorgelès en Jünger de oorlog direct van zich af, anderen kwamen daar pas tien jaar later aan toe. Of dat een gevolg was van eerst dan gevoelde persoonlijke behoefte of maatschappelijke omstandigheden is niet helemaal duidelijk. Feit is dat vanaf 1928 opnieuw enkele boeken verschenen die internationaal grote indruk zouden maken. Erich Maria Remarque, Robert Graves en Frederic Manning konden aan het einde van de jaren 1920 in ieder geval rekenen op een groot lezerspubliek. Zij hadden de tijd mee. De oorlog die even uit het collectieve

geheugen was weggedrukt om plaats te kunnen inruimen voor de vrolijke kant van het leven kwam nu in de belangstelling van een groot publiek te staan. Slagvelden werden bezocht en voormalige frontsteden kregen iets weg van toeristische trekpleisters. De memorabele Menenpoort in het Vlaamse Ieper trok in augustus 1928 tenminste 15.000 bezoekers. Veteranen kregen eindelijk het gevoel de erkenning te krijgen die hen toekwam.

In diezelfde tijd legde Erich Paul Remark uit Osnabrück de laatste hand aan een boek dat het beeld van de oorlog decennialang zou stempelelen. Ook hij had de oorlog aan den lijve ondervonden. Evenals Hitler vocht hij in de derde Slag om Ieper.

Binnen de canon van de twintigste-eeuwse wereldliteratuur neemt *Im Westen nichts Neues* een prominente plaats in. Wat dit boek zo bijzonder maakt is moeilijk te zeggen. Remarque kenmerkt zich door een realistische stijl en een afgewogen verbale beknoptheid die aan Jünger doet denken. Het is geen – al dan niet met fictie verweven – lineair-chronologisch verslag, maar een roman waarin voortdurend met knap geconstrueerde flashbacks wordt gewerkt. De literaire kwaliteit is vermoedelijk vooral gelegen in de gewekte behoefte je als lezer met de hoofdpersoon en zijn kameraden te identificeren. En dat stemt voordurend tot nadenken en prikkelt tot het stellen van existentiële vragen.

Hoofdt thema van het boek is de vernietigde onschuld van een generatie die in een klap zijn jeugd verloor en nooit meer de gelegenheid zou krijgen op normale wijze volwassen te worden. Remarque formuleert dit in de vorm van een verwijt. Niet zozeer de omstandigheden zelf, maar de oudere generatie is daarvoor verantwoordelijk. Symbool hiervoor staat Kantorek, een docent van de middelbare school, die Paul Bäumer en zijn klasgenoten had overgehaald vrijwillig dienst te nemen. Binnen enkele maanden waren speelse schooljongens veranderd in beestachtige krijgers die op nietsontziende wijze talloze vijanden de dood injoegen.

'We zijn nu niets meer dan gevaarlijke dieren. Dit is geen vechten meer: we verdedigen ons tegen de vernietiging. We slingeren onze handgranaten niet tegen mensen; wat weten we daar nog van! – Het is de dood zelf, die ons achterna zit met duizend handen en helmen; voor het eerst sinds drie dagen kunnen we ons tegen hem verzetten; we voelen een krankzinnige woede in ons; eindelijk liggen we niet meer machteloos op ons schavot te wachten; we kunnen vernielen en moorden om onszelf te redden en te wreken.'

Onlosmakelijk verbonden met het hoofdt thema is de vervreemding die betrokkenen parten speelt. Behalve aan het front zijn ze nergens meer thuis. Tijdens een periode van verlof in Duitsland weet Bäumer geen raad met zichzelf. Alles wat was is er nog

steeds, maar heeft een andere betekenis gekregen; heeft die beter gezegd niet meer.

'De boeken staan naast elkaar; ik ken ze nog en herinner me dat ik ze eens zo gerangschikt heb. Ik smeeke ze met mijn ogen: zeg toch iets tegen me; - neem me weer op; - leven van vroeger, neem me weer op. (...)

Maar ik blijf afgestompt tegenover staan. Alsof ik tegenover een rechtbank stond.

Ik voel me moedeloos.

Woorden, woorden, woorden - maar ze zeggen me niets meer. Langzaam zet ik de boeken weer op hun plaats terug. Dat is afgedaan.'

Bäumer keerde terug naar het front en zou daar voor altijd blijven. Toen de oorlog ten einde liep hervond hij de vrede in zichzelf, maar was het ook voor hem afgelopen.

'Hij sneuvelde in oktober 1918, op een dag dat het zó rustig en stil was op het gehele front, dat het legerbulletin zich tot dat ene zinnetje bepaalde: Van het westelijk front geen nieuws.'

Het boek was een groot succes. In 1931 waren in binnen- en buitenland al vier miljoen exemplaren verkocht. Hoewel Remarque dat op de allereerste bladzijde ontkende, werd het algemeen beschouwd als een aanklacht tegen de oorlog. Als zodanig werd het door de nazi's naar de brandstapel verwezen. Was er een beter bewijs van kwaliteit?

'Dat hebben we gehad'

Robert von Ranke Graves – inderdaad familie van ... – verkeerde in 1927 in grote moeilijkheden. Zijn huwelijk was na vijf jaar op de klippen gelopen en hij werd scandaleus in verband gebracht met een zelfmoordpoging van zijn vriendin. Hij verliet Engeland en vestigde zich op Mallorca waar hij met een korte onderbreking – de Spaanse Burgeroorlog – de rest van zijn leven bleef wonen. Aan de vooravond van zijn vertrek schreef hij een autobiografisch relaas. Het was geen apologie; evenmin een afrekening met het verleden dat hij de rug toekeerde. Hij maakte gewoon de balans op.

Goodbye to all that is het verhaal van een Engelse jongeman, afkomstig uit

de betere kringen, die een gerenommeerde kostschool bezocht en zich in 1914 uit afkeer van een universitaire studie in Oxford aanmeldde als vrijwilliger, drie jaar lang aan het front was en na zijn terugkeer nog meer moeite had zich in het gareel te voegen.

De oorlog staat centraal in het boek. Het is een verslag. De aantekeningen, brieven, herinneringen en een half afgemaakte manuscript van een roman uit 1916, waarop het is gebaseerd, resulteren niet direct in een coherent prozaïsch geheel. Soms doet het wat fragmentarisch aan. Desondanks slaagt Graves erin de aandacht van de lezer vast te houden. Inhoud en stijl verklaren dat.

Met een zekere ironie en nonchalance, die geen pose is, maar de non-conformist in hem verraadt, verhaalt hij onopgesmukt, zonder enig effectbejag over zijn ervaringen aan de overkant van het kanaal.

Soms is in de schildering van een oorlogstafereel de ziel van de dichter – ook hij behoorde tot de 'War poets' – voelbaar:

Robert Graves ***Goodbye to All That***

'Rifle-bullets in the open went hissing into the grass without much noise, but when we were in the thrench, the bullets made a tremendous crack as they went over the hollow. Bullets often struck the barbed wire in front of the threnches, which sent them spinning with a head-over-heels motion - ping! Rockety-ockety-ockety into the woods behind.'

Engelse infanteristen aan het front in Vlaanderen (1915).

Evenals Barbusse en Remarque schetst Graves een onthutsend beeld van de mentale kloof tussen de frontsoldaten en de thuisblijvers. Hij hekelt de onverschilligheid waarmee het gewone leven doorging alsof er geen oorlog was. Tegelijkertijd verafschuwt hij het blinde patriottisme. *'Vaderlandsliefde was in de loopgraven een te abstract gevoel dat onmiddellijk werd verworpen als iets dat alleen burgers of gevangenen paste.'*

Uit afkeer van dit Engeland en uit solidariteit met zijn manschappen ging hij na een periode van herstel – hij raakte vroeg in de Slag bij de Somme zwaar gewond – terug naar die zelfde loopgraven.

'We besloten niet openlijk tegen de oorlog te protesteren. Siegfried (Sassoon) zei dat we de goede reputatie van dichters hoog moesten houden, als moedige mensen.'

In tegenstelling tot Sassoon bekende hij zich niet openlijk tot de pacifistische stroming, maar hij bezat daar wel affiniteit mee.

Zijn gevoel voor fair play, non-conformisme en gecompliceerde genealogische achtergrond – Brits-lers van vaders zijde en Duits van de kant van zijn moeder – stelden Graves in staat een betrekkelijk objectief beeld te schetsen van de strijd. In dat opzicht vertoont hij enige verwantschap met Jünger. Beiden observeren en registreren vooral en bieden daarom misschien wel het beste zicht op wat hun tijdgenoten in 1914 en daarop volgende jaren bezielde. Graves is het schoolvoorbeeld van de flegmatieke Engelse officier, voor wie Jünger met zijn ridderlijke opvattingen zoveel respect toonde.

Misschien wat minder spectaculair, maar *Goodbye to all that* is vooral heel informatief; een tijdsdocument bij uitstek. Het boek biedt op een andere, meer afstandelijke wijze een goede kijk op wat hij als militair aan het front mee- en doormaakte.

Graves is zeer lezenswaardig als je Barbusse en Remarque een tijd achter je hebt achtergelaten en bekomen bent van Jünger. Zijn 'down to earth'-benadering brengt dit verleden dicht bij de werkelijkheid waarin de lezer zelf verkeert.

'Geslacht'

Tot op zekere hoogte kan *Her privates* we als Engelse tegenhanger van *Im Westen nichts Neues* worden beschouwd. Ook hier gaat het om een roman waarin het leven van een vrijwilliger aan het front centraal staat. En ook Frederic Manning schreef – op verzoek van zijn uitgever – in een tijd dat de behoefte aan lectuur over de oorlog sterk groeide. Zijn boek kreeg eveneens een anti-oorlog-status toegemeten. Manning publiceerde zijn meesterwerk in 1929 onder het pseudoniem 'Private 19022'. Het was een verwij-

zing naar zijn registratienummer in het leger.⁵ De eerste ongekuiste uitgave was misschien wel de beste, omdat het verhaal daar in onversneden soldatentaal stond opgeschreven. Uit commercieel oogpunt bleek een herziene versie gewenst.

Tegen de achtergrond van de Slag aan de Somme wordt verhaald over het leven achter en – later – aan het front. Over hoe soldaat Bourne – het alter ego van de oorspronkelijk uit Australië afkomstige Manning – en zijn medesoldaten zich onder erbar-

melijke omstandigheden redden; over de kameraadschap die ontstond tussen al die vogels van verschillende pluimage en hun gemeenschappelijke angst voor de dood op het slagveld. Evenzo over hoe hij en zijn maten in hun ruwe soldatentaal van alles en nog wat uit hun primitieve leven van commentaar voorzagen en hun mening verkondigen over de oorlog, hun superieuren, en bovenal natuurlijk over vrouwen. Soms proef je nog de rauwheid van het bestaan te velde in de tekst, hoewel ook Manning poëzie in zijn woorden laat doorklinken.

In Engeland kreeg het boek lovende kritieken. Eindelijk wist iemand de gruwelen van de loopgravenoorlog authentiek over het voetlicht te brengen. Ook collega-schrijvers waren niet karig met hun lof. Ernest Hemingway kon zich geen beter boek over de oorlog voorstellen. Smaken verschillen natuurlijk, maar dat was toch wat overdreven. Vermoedelijk las Hemingway geen Duits. Niettemin is het voor de liefhebber een aanbevelenswaardig boek.

Ten slotte

Iedere periode in de geschiedenis drukt zich onbewust uit in haar literatuur. Wie een dieper inzicht wil krijgen in een bepaalde periode, moet zich als het ware onderdompelen in de contemporaine lectuur en literatuur. Lezing van een of meer van deze boeken biedt de mogelijkheid zich in korte tijd een meer verfijnd beeld te vormen van een cruciale fase in de Europese geschiedenis. De toegankelijkheid hiertoe is de laatste jaren sterk vergroot. Dat is vooral de verdienste van *De Arbeiderspers*, die in de reeks *Oorlogs-domein* een aantal boeken opnieuw heeft uitgegeven. Bij Prometheus verscheen betrekkelijk recent een schitterende tweedelige bloemlezing van de poëzie uit de Eerste Wereldoorlog; vertaald en verzorgd door de Vlaamse dichter Tom Lanoye.

Uiteraard zijn kanttekeningen ook hier onvermijdelijk. Allereerst moet gewezen worden op de geografische beperking. De poëzie, memoires en romans waarvan een impressie is

gegeven, hebben allemaal betrekking op het Westelijk front. Daarover is dan ook verreweg de meeste literatuur verschenen.⁶ Deels hing dat vermoedelijk samen met de aard van de strijd en het relatief zeer hoge aantal slachtoffers dat viel op zo'n betrekkelijk klein gebied. Het oorlogstoneel was echter groter dan die smalle zone van 800 kilometer die liep van Nieuwpoort aan de Belgische kust tot aan de Zwitserse grens.

De optiek vanwaaruit een onderwerp wordt benaderd, brengt per definitie beperkingen met zich mee. Als gevolg van concentratie op de inhoud komt in dit artikel het receptieve aspect nauwelijks aan bod. Verder dient worden opgemerkt dat de besproken klassiekers de top van een piramide vormen. Tijdens de oorlog en het eerste decennium erna hebben talloze oud-strijders hun ervaringen op schrift gesteld. Veel is in de vergetelheid geraakt bij gebrek aan literaire kwaliteit of verdronken onder invloed van de pacifistische interpretatie die na 1928 de beeldvorming zou domineren. Aandacht voor de literatuur van de tweede generatie zou tot nuancering kunnen leiden.

Aansluitend moet worden verwezen naar een onlangs in het *Historisch Nieuwsblad* (december 2004) gepubliceerd artikel van Paul Moeyes.⁷ De oud-strijders, zo stelt hij, hebben zich in hun literatuur in een slachtofferrol gemanoeuvreed. 'Ze legden de verantwoordelijkheid voor het bloedvergieten bij de bevelhebbers; tussen de vijandelijke soldaten zelf heerste een stille solidariteit. Maar of dat werkelijk zo was, is hoogst twijfelachtig.' 'En', zo gaat hij verder: 'De loopgraafvoorstel zoals die in de oorlogsliteratuur naar voren komt, is voor vriend en vijand een gezamenlijk lijden, en de houding ten opzichte van de tegenstander wordt dan ook gekenmerkt door compassie, niet door haat.'

Het gevaar bestaat inderdaad dat na lezing van deze boeken het beeld ontstaat dat de gewone soldaat louter slachtoffer was van politieke en militaire manipulaties. Hij was echter tegelijkertijd dader die anderen ano-

niem of van aangezicht tot aangezicht de dood injoeg. Wie goed leest, constateert dat ook in deze boeken agressie, blinde haat en angstaanjagende bloeddorstigheid zichtbaar worden. Toegegeven, het zijn slechts minieme passages, maar ze laten aan duidelijkheid niets te wensen over.

De therapeutische functie die de literaire verwerking van oorlogservaringen in zich herbergt, is denkkelijk debet aan dat wat eenzijdige beeld. Het kan beschouwd worden als haast krampachtige of verwoede pogingen een brug te slaan tussen de onvoorstelbare wrede realiteit waarbinnen men zelf had gefunctioneerd en de werkelijkheid van het alledaagse bestaan waarin men was teruggekeerd. Misschien was het juist wel daarom dat zowel Manning als Remarque de hoofdpersoon op de allerlaatste bladzijde laat sneuvelen. Alsof daarmee de confrontatie met het eigen geweten kon worden voorkomen. Het is hier niet de plaats over dit alles diepgaand te debatteren en filosoferen, maar een vergelijkend onderzoek tussen literatuur en opgetekende persoonlijke oorlogsherinneringen zal ons ongetwijfeld een stuk verder brengen.

De literaire echo van de Eerste Wereldoorlog was de hele twintigste eeuw hoorbaar. De vier jaren die een scharnier vormden in de Europese geschiedenis van 1815 tot 1989 hebben schrijvers steeds opnieuw geïnspireerd. Met name in Engeland zijn de laatste twee decennia prachtige boeken verschenen.⁸

En voor wie nu geen tijd heeft: wacht nog negen jaar en het is 2014. Een lawine aan publicaties zal over ons heen komen.

Noten

- 1 Fusell, *Great War*, 170.
- 2 Ibidem, 13.
- 3 Stallworthy, *Great poets*, 101.
- 4 Zie o.a.: Paul Moeyes, *Siegfried Sassoon. Scorched Glory* (London 1993).
- 5 Met als titel: *The middle part of fortune*.
- 6 Keegan, *Eerste Wereldoorlog*, 181, wijst in dit verband op het analfabetisme binnen het Russische leger.

Beknopte bibliografie

Henri Barbusse, *Het vuur (Le Feu)* vertaald door Mechtild Claessens (De Arbeiderspers, Amsterdam 2001).

De War Poets. Engelstalige gedichten over de Eerste en Tweede Wereldoorlog, vertaald door J. Eijkelboom (Wagner & Van Santen, Dordrecht 2002).

Roland Dorgelès, *Houten kruisen (Les croix de bois)* vertaald door Mechtild Claessens (De Arbeiderspers, Amsterdam 2004).

Fusell, Paul, *The Great War and Modern Memory* (Oxford University Press, New York / London 1975).

Robert Graves, *Dat hebben we gehad (Goodbye to all that)* vertaald door Guido Goluke (De Arbeiderspers, Amsterdam 2001).

Lanoye, Tom, *Niemandsland. Gedichten uit de Grote oorlog* (Prometheus, Amsterdam 2002).

Jünger, Ernst, *Oorlogsroes (In Stahlgewittern)*, vertaald door Nelleke van Maaren (de Arbeiderspers, Amsterdam 2002).

Frederic Manning, *Geslacht (Her Privates We)* vertaald door Paul Syrier (De Arbeiderspers, Amsterdam 2001).

Remarque, Erich Maria, *Van het westelijk front geen nieuws (Im Westen nichts Neues)* vertaald door Ronald Jonkers (Bijleveld, Utrecht 2004).

Stallworthy, Jon, *Great Poets of World War I. Poetry from the Great War* (Constable & Graf Publishers, New York 2002).

- 7 Evenzo auteur van: *Nederland buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914 – 1918* (Amsterdam 2001)
- 8 Een interessante beschouwing hierover is: Luc Rasson, 'Rechtvaardige oorlog of zinloze slachtpartij? De 'Grote Oorlog' in de hedendaagse Franse en Britse roman', <http://users.skynet.be/streven/artikels/RassonWOI.htm>